

Київський університет імені Бориса Грінченка
Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти
(назва інституту, факультету, коледжу)

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи
(назва кафедри, циклової комісії)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-методичної та
навчальної роботи

Олексій ЖИЛЬЦОВ
« _____ » _____ 2022 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Практикум із ком'юніті-менеджменту»
(повна назва навчальної дисципліни за навчальним планом)

для студентів

спеціальності _____ 231 Соціальна робота _____
(шифр і назва спеціальності (тей))
освітнього рівня _____ другого (магістерського) _____
(назва освітнього рівня, ОКР)
освітньої програми _____ 231.00.03 Моніторинг і оцінка соціальних програм _____
(шифр і назва освітньої програми)
спеціалізації _____ _____
(за наявності) (назва спеціалізації)

Київ – 2022

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
Начальник відділу
моніторингу якості освіти
Програма № 14/17/22

(підпис) (прізвище, ініціали)
« _____ » _____ 20 22

Розробники:

Тетяна ЛЯХ, кандидат педагогічних наук, доцент; завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи;

Викладач: Марина ЛЕХОЛЕТОВА, кандидат педагогічних наук; старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри (циклової комісії) соціальної педагогіки та соціальної роботи
Протокол від 29.08.2022 р. № 15

Завідувач кафедри (Тетяна ЛЯХ)
(підпис)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми (керівником освітньої програми 231.00.03 Моніторинг і оцінка соціальних програм)
(назва освітньої програми)

____.____. 2022 р.

Керівник освітньої програми (Тетяна ЛЯХ)
(підпис)

Робочу програму перевірено
____.____. 2022 р.

Заступник директора/декана (Роман ПАВЛЮК)
(підпис)

Пролонговано:

на 20__/20__ н.р. _____ (підпис) _____ (ПІБ), « ____ » ____ 20__ р., протокол № ____

на 20__/20__ н.р. _____ (підпис) _____ (ПІБ), « ____ » ____ 20__ р., протокол № ____

на 20__/20__ н.р. _____ (підпис) _____ (ПІБ), « ____ » ____ 20__ р., протокол № ____

на 20__/20__ н.р. _____ (підпис) _____ (ПІБ), « ____ » ____ 20__ р., протокол № ____

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Практикум із ком'юніті-менеджменту		
Вид дисципліни	Вибіркова	
Мова викладання, навчання та оцінювання	Українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	4/120	
Курс	1	-
Семестр	2	-
Кількість змістових модулів з розподілом:	4	
Обсяг кредитів	4	-
Обсяг годин, в тому числі:	120	-
Аудиторні	32	-
Модульний контроль	8	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	80	-
Форма семестрового контролю	залік	-

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання дисципліни «Практикум із ком'юніті-менеджменту» є: підвищити рівень поінформованості студентів про зміст соціальної роботи в громаді та сформувати у них навички активізації громади до вирішення соціальних проблем.

Завдання:

- розкрити зміст понять «ком'юніті-менеджмент», «активізація громади», «технології соціальної роботи в громаді»;
- проаналізувати принципи та етапи організації та активізації громади;
- обґрунтувати провідну роль участі членів громади в процесі її активізації та формуванні соціального капіталу;
- ознайомити з етапами оцінки громадою своїх потреб;
- опрацювати на практиці окремі методи оцінки потреб громади та пріоритизації соціальних проблем громади;
- сформувати навички розробки плану дій із вирішення соціальних проблем громади.

Відповідно до освітньої програми 231.00.03 Моніторинг і оцінка соціальних програм за другим (магістерським) рівнем вищої освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота, дисципліна «Практикум із ком'юніті-менеджменту» забезпечує *формування таких загальних та фахових компетентностей:*

ЗК2 Здатність розробляти і управляти проектами.

ЗК10 Здатність працювати у команді

СК2 Здатність до виявлення соціально значимих проблем і факторів досягнення соціального благополуччя різних груп населення.

СК4 Здатність до впровадження методів і технологій інноваційного

практикування та управління в системі соціальної роботи.

СК5 Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (експертами з інших галузей/видів економічної діяльності), налагоджувати взаємодію державних, громадських і комерційних організацій на підґрунті соціального партнерства.

СК8 Здатність до спільної діяльності та групової мотивації, фасилітації процесів прийняття групових рішень.

СК10 Здатність виявляти ініціативу та підприємливість задля вирішення соціальних проблем через упровадження соціальних інновацій.

СК17 Здатність до ініціювання пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення соціальної роботи та системи інтегрованих соціальних послуг в громаді.

2.Результати навчання за дисципліною

Відповідно до освітньої програми 231.00.03 Моніторинг і оцінка соціальних програм за другим (магістерським) рівнем вищої освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота, дисципліна «Практикум із ком'юніті-менеджменту» забезпечує оволодіння такими *програмовими результатами навчання*:

ПРН1 Розв'язувати складні задачі і проблеми, що потребують оновлення й інтеграції знань в умовах неповної/недостатньої інформації та суперечливих вимог.

ПРН8 Автономно приймати рішення в складних і непередбачуваних ситуаціях.

ПРН10 Аналізувати соціальний та індивідуальний контекст проблем особи, сім'ї, соціальної групи, громади, формулювати мету і завдання соціальної роботи, планувати втручання в складних і непередбачуваних обставинах відповідно до цінностей соціальної роботи.

ПРН17 Самостійно будувати та підтримувати цілеспрямовані, професійні взаємини з широким колом людей, представниками різних спільнот і організацій, аргументувати, переконувати, вести конструктивні переговори, результативні бесіди, дискусії, толерантно ставитися до альтернативних думок.

3. Структура навчальної дисципліни

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					Самостійна
		Аудиторна:					
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Модуль 1. Основи ком'юніті-менеджменту							
Тема 1. Сучасні підходи до розуміння громади як об'єкту соціальної роботи та інституту громадянського суспільства	6	2	-	4	-	-	-
Самостійна робота 1.	20	-	-	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом	28	2	-	4	-	-	20
Модуль 2. Правовий та етичний аспекти активізації участі громадян у місцевому самоврядуванні							
Тема 2. Політико-правове регулювання роботи в громаді: вітчизняний і міжнародний аспекти	6	2	-	4	-	-	-
Самостійна робота 2.	20	-	-	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом	28	2	-	4	-	-	20
Модуль 3. Сприяння розвитку громадської активності та підтримки громадських ініціатив							
Тема 3. Огляд діяльності державних та громадських організацій, благодійних фондів з розвитку громадської активності та підтримки громадських ініціатив	10	2	-	8	-	-	
Самостійна робота 3.	20	-	-	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом	32	2	-	8	-	-	20
Модуль 4. Методи активізації громади для вирішення її соціальних проблем та потреб							
Тема 4. Методи оцінки потреб громади	10	2	-	8	-	-	-
Самостійна робота 4.	20	-	-	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом	32	2	-	8	-	-	20
Підготовка та проходження контрольних заходів	-						
Усього	120	8	-	24	-	-	80

4. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1. Основи ком'юніті-менеджменту

Тема 1. Сучасні підходи до розуміння громади як об'єкту соціальної роботи та інституту громадянського суспільства (2 год.)

Поняття «ком'юніті-менеджмент», «активізація громади», «технології соціальної роботи в громаді». Типи, функції та межі громади. Ознаки територіальних громад як людських спільнот. Громада як соціальний феномен в практиці вітчизняної соціальної роботи.

Громада як основа місцевого самоврядування. Поняття «громадянське суспільство». Індикатори громадянського суспільства. Громада як ресурс для розвитку громадянського суспільства.

Основні поняття: ком'юніті-менеджмент, види громад, місцеве самоврядування, громадянське суспільство, влада, народовладдя.

Практичне заняття 1. Громада як соціальний феномен в практиці міжнародної та вітчизняної соціальної роботи (2 год.)

Практичне заняття 2. Сучасні підходи до розуміння громади як об'єкту соціальної роботи та інституту громадянського суспільства (2 год.)

Рекомендована література:

Основна: 1, 2

Додаткова: 1, 3, 5

Модуль 2. Правовий та етичний аспекти активізації участі громадян у місцевому самоврядуванні

Тема 2. Політико-правове регулювання роботи в громаді: вітчизняний і міжнародний аспекти (2 год.)

Міжнародні нормативно-правові акти регулювання роботи в громаді. Вітчизняні нормативно-правові акти про організацію та активізацію місцевих громад.

Основні поняття: громада, місцеве самоврядування, громадянське суспільство, закон, територіальна громада.

Практичне заняття 3. Українське законодавство про місцеве самоврядування, територіальну громаду, про форми участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування (4 год.)

Рекомендована література:

Основна: 1, 2

Додаткова: 1, 3, 5

Модуль 3. Сприяння розвитку громадської активності та підтримки громадських ініціатив

Тема 3. Огляд діяльності державних та громадських організацій, благодійних фондів з розвитку громадської активності та підтримки громадських ініціатив (2 год.)

Сприяння розвитку громад у мережі центрів соціальних служб. Досвід активізації місцевих громад у неурядовому секторі, міжнародними та вітчизняними благодійними фондами. Грантова підтримка проектних пропозицій, спрямованих на розвиток громад.

Практика створення фондів громад для вирішення місцевих проблем шляхом залучення місцевих ресурсів і колективного громадського прийняття рішень. Базові ознаки фонду громади. Фонд громад як лідер громади, двигун розвитку філантропії та інструмент перерозподілу ресурсів задля вирішення найважливіших проблем і потреб громади.

Поняття «банк молодіжних ініціатив» (YouthBank). Історія створення та розвитку банків молодіжних ініціатив. Огляд вебсайту Асоціації банків молодіжних ініціатив (<http://www.youthbank.org/>). Технологія молодіжного банку як інструмент для знаходження порозуміння поколінь у громаді.

Сучасні класифікації моделей соціальної роботи в громаді. Організація територіальної громади. Організація догляду в громаді. Організація громад за інтересами та етнічних громад. Організація віртуальних громад. Стратегії і тактики у різних моделях соціальної роботи в громаді. Модель місцевого розвитку; модель соціального планування; модель соціальної дії (за Д. Ротман). Тактики співпраці, кампанії, протистояння.

Основні поняття: громада, громадянське суспільство, соціальна служба, неурядові організації, банк молодіжних ініціатив, порозуміння.

Практичне заняття 4. Огляд моделей і стратегій діяльності соціальних працівників у громаді (4 год.)

Практичне заняття 5. Практика створення фондів громад для вирішення місцевих проблем (2 год.)

Практичне заняття 6. Банки молодіжних ініціатив (2 год.)

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 3

Додаткова: 1, 2, 3, 5

Модуль 4. Методи активізації громади для вирішення її соціальних проблем та потреб

Тема 4. Методи оцінки потреб громади (2 год.)

Характеристика, переваги та недоліки методів оцінки потреб громади: - Опитування всіх членів громади; - Опитування цільової групи громади; - Опитування набувачів послуг; - Опитування ключових осіб; - Вторинний аналіз інформації; - Аналіз соціальних індикаторів (показників); - Аналіз документів (контент-аналіз); - Аналіз інформації від інших організацій.

П'ятикрокова модель організації громади та впровадження програм у ній. Зміст етапів п'ятикрокової моделі організації громади та впровадження програм у ній: аналіз стану громади; планування та ініціювання програм; впровадження програм; підтримка діяльності та зміцнення програми; поширення результатів чи переоцінка стану громади.

Основні поняття: громада, метод, методи оцінки потреб, оцінка потреб.

Практичне заняття 7. Підходи до визначення потреб та проблем громади (2 год.)

Практичне заняття 8. Методи оцінки громадою своїх потреб (2 год.)

Практичне заняття 9. Розробка та впровадження соціальних програм у громаді (4 год.)

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 3

Додаткова: 1, 2

5. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-ть балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2		Модуль 3		Модуль 4	
		К-ть одиниць	Максимальна к-ть балів	К-ть одиниць	Максимальна к-ть балів	К-ть одиниць	Максимальна к-ть балів	К-ть одиниць	Максимальна к-ть балів
Відвідування лекцій	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Відвідування семінарських занять	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Відвідування практичних занять	1	2	2	2	2	4	4	4	4
Робота на семінарському занятті	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Робота на практичному занятті	10	2	20	2	20	4	40	4	40
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	1	5	1	5	1	5
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25	1	25	1	25
Виконання ІНДЗ	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Разом		-	53	-	53	-	75	-	75
Максимальна кількість балів: 256									
Розрахунок коефіцієнта: $256:100=2,56$; $K=2,56$									

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

Усі виконані завдання завантажуються в електронний курс дисципліни «Практикум із ком'юніті-менеджменту» на платформі <https://elearning.kubg.edu.ua> до терміну встановленому викладачем.

Модуль 1. Основи ком'юніті-менеджменту

Самостійна робота 1. Іноземні наукові дослідження у галузі соціальної роботи та активізації громади (20 год.)

Завдання: Використовуючи пошукові системи Academic Search Premier, Newspaper Source, ERIC, EBSCOhost, PABMED, Google Scholar запропонуйте 10 зарубіжних наукових досліджень з різних аспектів соціальної роботи в громаді, активізації громади. Проаналізуйте ці публікації та напишіть анотацію (до 30 слів) по кожній з них, вказавши електронний ресурс.

Модуль 2. Правовий та етичний аспекти активізації участі громадян у місцевому самоврядуванні

Самостійна робота 2. Розробка оголошення для мешканців територіальної громади (20 год.)

Завдання: Розробити оголошення для мешканців територіальної громади із запрошенням на захід з оцінки потреб та соціальних проблем громади.

Модуль 3. Сприяння розвитку громадської активності та підтримки громадських ініціатив

Самостійна робота 3. Розробка газетної статті (20 год.)

Завдання: розробити газетну статтю, орієнтовану на мешканців територіальної громади, про важливість їхньої участі у розв'язанні соціальних проблем громади. Стаття має бути мотиваційною за своїм змістом, пропонувати певну ідею і конкретні пропозиції по згуртуванню.

Завдання виконується у електронному вигляді, суворо дотримуючись таких вимог: Робота із виконаними завданнями має бути загальним обсягом до 2 сторінок формату А 4, надрукована у текстовому редакторі Microsoft Word шрифтом Times New Roman розміром 14 із одинарним міжрядковим інтервалом та полями з усіх боків – 20 мм. Тему друкувати великими жирними літерами, симетрично до тексту. Праворуч, через два інтервали під назвою – прізвище та ініціали автора, номер групи. Нижче, через один інтервал – назву завдання, основний текст, список використаних джерел; назву наступного завдання і т.ін. Посилання на використані джерела по тексту у квадратних скобках [...].

Модуль 4. Методи активізації громади для вирішення її соціальних проблем та потреб

Самостійна робота 4. Розробка анкети для мешканців місцевої громади (20 год.)

Вимоги до оформлення: Обсяг роботи від 2 до 5 сторінок набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм.

Завдання:

- Розробити анкету для мешканців місцевої громади з метою визначення їхньої готовності долучатися до роботи з оцінки потреб та розв'язання соціальних проблем громади.

- Провести опитування 30 мешканців територіальної громади, викоистовуючи розроблену під час попередньої самостійної роботи анкети та інтерпретувати дані.

Критерії оцінювання. Підсумкова кількість балів, набрана студентами за виконання завдань з самостійної роботи, є однією з складових поточної успішності студентів з дисципліни і при виставленні загальної кількості балів за поточну успішність додається з балами, одержаними за виконання інших видів поточної навчальної роботи.

Максимальна кількість балів за самостійну роботу - 5 балів, де 4 бали, коли завдання виконано у повному обсязі проведений аналіз, співставлення, зроблені висновки, наведені приклади, в наявності особистісна думка студента; 3 бали – завдання виконано у повному обсязі, зроблені висновки; 2 бали – завдання виконано у повному обсязі; 1 бал – завдання виконано частково.

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Модульний контроль знань здобувача другого (магістерського) рівня здійснюється у вигляді тестування в електронному курсі.

Модульна контрольна робота проходить у формі тестування, яке включає 25 випадкових запитань з пройденого матеріалу.

Види тестових завдань:

- Із вибором відповіді Так / Ні.
- Із вибором однієї правильної відповіді.
- Із вибором двох або трьох правильних відповідей.
- На встановлення відповідності запропонованих наборів тверджень.
- На встановлення послідовності.

Критерії оцінювання. Проведення модульного контролю включає контроль теоретичної і практичної підготовки студента з програмного матеріалу навчальної дисципліни. Максимальна кількість балів яку студент може отримати за виконання модульної контрольної роботи становить 25 балів. Правильна відповідь на одне запитання – 1 бал. (виставляється автоматично програмою ADTester у електронному курсі).

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання.

Формою підсумкового контролю навчальної дисципліни є залік.

6.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю – не передбачено навчальним планом.

6.6. Шкала відповідності оцінок

Рейтингова оцінка	Оцінка за 100-бальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з, можливими, незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FХ	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

7. Навчально-методична картка дисципліни «Практикум із ком'юніті-менеджменту»

Разом: 120 год., з них 8 год. – лекції, 24 год. – практичні заняття, 80 год. – самостійна робота, 8 год. – модульний контроль.

Дисципліна									
Практикум із ком'юніті-менеджменту									
Назва модуля	Основи ком'юніті-менеджменту		Правовий та етичний аспекти активізації участі у місцевому самоврядуванні	Сприяння розвитку громадської активності та підтримки громадських ініціатив			Методи активізації громади для вирішення її соціальних проблем та потреб		
Кількість балів	53		53	75			75		
Теми лекцій	Сучасні підходи до розуміння громади як об'єкту соціальної роботи та інституту громадянського суспільства		Політико-правове регулювання роботи в громаді: вітчизняний і міжнародний аспекти	Огляд діяльності державних та громадських організацій, благодійних фондів з розвитку громадської активності та підтримки громадських ініціатив			Методи оцінки потреб громади		
Кількість балів	1		1	1			1		
Теми семінарських занять	-		-	-			-		
Кількість балів	-		-	-			-		
Теми практичних занять	Громада як соціальний феномен в практиці міжнародної та вітчизняної соціальної роботи	Сучасні підходи до розуміння громади як об'єкту соціальної роботи та інституту громадянського суспільства -	Українське законодавство про місцеве самоврядування, територіальну громаду, про форми участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування	Огляд моделей і стратегій діяльності соціальних працівників у громаді	Практика створення фондів громад для вирішення місцевих проблем	Банки молодіжних ініціатив	Підходи до визначення потреб та проблем громади	Методи оцінки громадською своїх потреб	Розробка та впровадження соціальних програм у громаді
Кількість балів	1 + 10	1 + 10	2 + 20	2 + 20	1 + 10	1 + 10	1 + 10	1 + 10	2 + 20
Виконання завдань самостійної роботи	Ср. 1. (5 балів)		Ср. 2 (5 балів)	Ср. 3 (5 балів)			Ср. 4 (5 балів)		
Модульний контроль	МКР 1 (25 балів)		МКР 2 (25 балів)	МКР 3 (25 балів)			МКР 4 (25 балів)		
Підсумковий контроль	Залік								
Розрахунок	256:100=2,56; К=2,56								

8. Рекомендовані джерела

Основна (базова)

1. Посібник із визначення потреб населення об'єднаної територіальної громади у соціальних послугах. Практичні рекомендації. Посольство Великої Британії в Україні. Київ, 2019. 72 с.
2. Руснак Б.А. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Одеса, 2016. 736 с.
3. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
4. Співпраця заради локальних змін: успішні практики з Польщі і України. Фонд «Освіта для демократії», Громадська організація «Наше Поділля». Варшава, 2017. 148 с. ISBN 978-83-88753-02-2
5. Сумець О. М. Стратегічний менеджмент : підручник. Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кременч. льот. коледж. Харків : ХНУВС, 2021. 208 с.

Додаткова

1. Дерун Т.М. Навчальний посібник для депутатів місцевих рад об'єднаних територіальних громад. Видання друге. Асоціація міст України. К., ТОВ «Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 164 с.
2. Лехолетова М. М. *Методи менеджменту соціальної роботи у діяльності соціального працівника. Соціальна робота та соціальна освіта.* 2021. № 2(7). С. 51–60. ISSN 2618-0715.
3. Лях, Т., Спіріна, Т., Клішевич, Н. (2022). Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Social Work and Education.* 2022. Т. 9, № 2. С. 245–255. URL: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2> (дата звернення: 01.08.2022).
4. Лях, Т., Спіріна, Т., Лехолетова, М. (2022). Методи оцінки територіальною громадою власних потреб. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 1(50). 178–181. DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.178-181.
5. Рингач Н.О., Дзюба О.М., Ситенко О.Р., Керецман А.О. Взаємодія «Держава – громада» заради здоров'я: зарубіжний досвід боротьби з неінфекційними захворюваннями. *Вісн. соц. гігієни та організації охорони здоров'я.* 2015. №1. С. 35-41.
6. Семигіна Т. В., Лиховид Д. О. Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 175. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота.* 2015. С. 70-74.

9. Додаткові ресурси (за наявності)

Електронний курс з дисципліни «Практикум із ком'юніті-менеджменту» на платформі <https://elearning.kubg.edu.ua>.